

การขับเคลื่อนเชิงบูรณาการผ่านความร่วมมือของภาคีเครือข่ายในการพัฒนาชุมชน

ท่องเที่ยวเชิงนวัตกรรม CBT-SE บนฐานแนวคิดเศรษฐกิจ BCG

กรณีศึกษาตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

The integrated driving of collaboration among network partners for the development
of CBT-SE innovative tourism communities based on the BCG economic concept:

A case study of Chiang Waet Subdistrict, Kumphawapi District, Udon Thani Province

สุรพงษ์ แสงเรณู¹

ณัฐนันท์ สุวรรณวงศ์²

ปานฤทัย พุทธทองศรี³

วิศิษฐ์ศิริ ชูสกุล⁴

อรรพรรณ เจริญรัตน์⁵

¹มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด

²มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

^{3,4}มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

⁵มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

Surapong Sangranoo¹

Natthaanant Suwanwong²

Panruethai Putthongsri³

Wisitsiri Chusakul⁴

Orawan Charoenrut⁵

¹Roi Et Rajabhat University

²Udon Thani Rajabhat University

^{3,4}Loei Rajabhat University

⁵Rajabhat Maha Sarakham University

¹Corresponding Author's Email: tamnakhab101@gmail.com

รับบทความ: 10 มกราคม 2569; แก้ไขบทความ 4 มีนาคม 2569; ตอรับบทความ: 11 มีนาคม 2569

Received: January 10, 2026; Revised: March 4, 2026; Accepted: March 11, 2026

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาผลกระทบของการขับเคลื่อนเชิงบูรณาการผ่านความร่วมมือของภาคีเครือข่ายในการพัฒนาชุมชนท่องเที่ยวเชิงนวัตกรรมรูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชนร่วมกับวิสาหกิจเพื่อสังคมบนฐานแนวคิดเศรษฐกิจชีวภาพ-หมุนเวียน-สีเขียว กรณีศึกษาตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี การวิจัยใช้ระเบียบวิธีเชิงคุณภาพควบคู่กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และเวทีประชุมเชิงปฏิบัติการจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้แก่ ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาควิชาการ และนักท่องเที่ยว วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและเชิงประเด็น พร้อมตรวจสอบความน่าเชื่อถือด้วยเทคนิคสามเส้า

ผลการวิจัยพบว่า ตำบลเชียงแหวมีทุนชุมชนด้านทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สามารถยกระดับเป็นผลิตภัณฑ์และกิจกรรมท่องเที่ยวภายใต้มาตรฐานที่สอดคล้องกับแนวคิด BCG และการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเกิดกลไกเชื่อมทุนชีวภาพท้องถิ่นกับระบบมาตรฐานวิทยาศาสตร์ผ่านเครือข่ายมหาวิทยาลัย-หน่วยงานวิทยาศาสตร์ ได้แก่ กลุ่มชุมชนและวิสาหกิจชุมชน เทศบาลและหน่วยงานรัฐ

สถาบันวิจัย/มหาวิทยาลัย และภาคเอกชน/เครือข่ายธุรกิจ ซึ่งร่วมกันออกแบบผลิตภัณฑ์ พัฒนามาตรฐาน และขยายช่องทางการตลาดในลักษณะการกำกับดูแลแบบร่วมมือและการบริหารเครือข่ายอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้ งานวิจัยเสนอองค์ประกอบเชิงกลไกของการขับเคลื่อนแบบบูรณาการที่สามารถประยุกต์ใช้กับพื้นที่ท่องเที่ยวชุมชนอื่นที่มุ่งพัฒนา CBT-SE บนฐาน BCG ได้อย่างเหมาะสม

คำสำคัญ : การท่องเที่ยวโดยชุมชน; วิสาหกิจเพื่อสังคม; เศรษฐกิจ BCG; การกำกับดูแลแบบร่วมมือ; การบริหารเครือข่าย

Abstract

This research aims to study the mechanisms of integrated driving through the collaboration of network partners in developing innovative community-based tourism (CBT) in conjunction with social enterprises, grounded in the Bio-Circular-Green (BCG) economy concept. The case study focuses on Chiang Wae Subdistrict, Kumphawapi District, Udon Thani Province. The study employed a qualitative research methodology combined with participatory action research (PAR). Data were collected through in-depth interviews, focus group discussions, participatory observation, and workshops involving stakeholders, including community members, local administrative organizations, government agencies, the private sector, academia, and tourists. Data analysis was conducted using content and thematic analysis, with triangulation techniques applied to ensure credibility.

The findings revealed that Chiang Wae Subdistrict possesses community capital in the form of natural resources, culture, and local wisdom, which can be upgraded into tourism products and activities that align with BCG principles and sustainable development goals. A mechanism was developed to link local bio-based resources with scientific standard systems through collaborative networks involving universities and scientific agencies. Key actors include community groups and enterprises, local government organizations, research institutions and universities, and private sector or business networks. These stakeholders co-designed products, developed standards, and expanded marketing channels through a cooperative governance approach and tangible network management. The study proposes key components of integrated driving mechanisms that can be applied to other community-based tourism areas aiming to develop CBT-SE based on the BCG economy.

Keywords: Community-based tourism; Social enterprise; BCG Economy; Collaborative governance; Network management

บทนำ

การขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นไทยในศตวรรษที่ 21 เผชิญทั้งโอกาสและความท้าทายจากพลวัตเศรษฐกิจโลก การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่ทวีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น (UNDP, 2021) การท่องเที่ยวโดยชุมชนได้รับการยอมรับว่าเป็นหนึ่งในกลไกสำคัญที่ช่วยสร้างรายได้ให้ประชาชนในท้องถิ่น กระจายผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ ลดการย้ายถิ่น และสร้างความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของชุมชน (Scheyvens, 2011) แนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อสังคม หรือ Community-based Tourism – Social Enterprise (CBT-SE) จึงถูกเสนอขึ้นเพื่อผสมผสานจุดแข็งของการท่องเที่ยวโดยชุมชนกับรูปแบบวิสาหกิจเพื่อสังคม โดยคำนึงถึงมิติผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลตามหลัก Triple Bottom Line (Elkington, 1997; นันทนา ศักดานนท์, 2565) ขณะเดียวกันประเทศไทยได้กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจ BCG (Bio-Circular-Green Economy) เป็นกรอบสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาที่เน้นการใช้ทรัพยากรชีวภาพอย่างคุ้มค่า การหมุนเวียนทรัพยากร และการเติบโตสีเขียว ซึ่งสอดคล้องโดยตรงกับการยกระดับการท่องเที่ยวชุมชนไปสู่ความยั่งยืนทั้งระบบ (สำนักงานสภาพัฒนาการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ, 2566)

อย่างไรก็ตามการประยุกต์ใช้แนวคิด CBT-SE และเศรษฐกิจ BCG ไปสู่การปฏิบัติในระดับพื้นที่ไม่ได้เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ หากต้องอาศัยระบบการบริหารจัดการ การออกแบบกลไกเชิงพื้นที่ และการประสานความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ อย่างมีเอกภาพ (Emerson & Nabatchi, 2015) แนวคิดการกำกับดูแลแบบมีส่วนร่วมและการบริหารเครือข่ายความร่วมมือ (collaborative governance และ network governance) เน้นการดึงภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม สถาบันการศึกษาและชุมชนท้องถิ่นให้เข้ามามีบทบาทร่วมกันในฐานะหุ้นส่วนการพัฒนา มากกว่าความสัมพันธ์เชิงสั่งการแบบบนลงล่าง (Ansell & Gash, 2008; Agranoff, 2007) ซึ่งมีผลการศึกษาหลายชิ้นชี้ให้เห็นว่าความสำเร็จของการท่องเที่ยวโดยชุมชนและวิสาหกิจเพื่อสังคมในต่างประเทศและในประเทศไทย ล้วนตั้งอยู่บนฐานของความไว้วางใจ ความโปร่งใส กลไกการมีส่วนร่วม และโครงสร้างการบริหารจัดการเครือข่ายที่ชัดเจน (UNDP, 2021; สุพจน์ พิษณุกุล, 2563) โดยเป็นบริบทที่ภาครัฐอยู่ในฐานะผู้ประสานและเอื้ออำนวย (facilitator) ที่มีบทบาทสำคัญในการวางกรอบนโยบาย สนับสนุนทรัพยากรและออกแบบกติกาที่เป็นธรรมต่อทุกฝ่าย โดยเฉพาะเมื่อเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสาธารณะและทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน (Emerson & Nabatchi, 2015)

พื้นที่ตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นตัวอย่างสำคัญของชุมชนที่มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม เช่น หนองหานกุมภวาปีและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งเอื้อต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการเรียนรู้วัฒนธรรม (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2565) ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาตำบลเชียงแหวได้รับการผลักดันให้เป็นพื้นที่ต้นแบบของการพัฒนาชุมชนท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในรูปแบบ CBT-SE บนฐานแนวคิด BCG ผ่านโครงการและความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐ มหาวิทยาลัยเครือข่าย องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรภาคเอกชนที่สนับสนุนด้านการตลาดและการพัฒนาผลิตภัณฑ์ (ATTA, 2021) แม้จะเกิดความเปลี่ยนแปลงเชิงบวกในหลายมิติ แต่กระบวนการขับเคลื่อนยังเผชิญข้อจำกัด ทั้งด้านศักยภาพของกลไกการบริหารจัดการชุมชน ความต่อเนื่องของการสนับสนุนจากภายนอก ความพร้อมด้านองค์ความรู้และนวัตกรรมของผู้ประกอบการชุมชน ตลอดจนการสร้างสมดุลระหว่างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับการอนุรักษ์ฐานทรัพยากรและอัตลักษณ์ท้องถิ่น (ทิพย์วดี นามสกุล, 2565)

ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นช่องว่างทางองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบและกลไกการขับเคลื่อนเชิงบูรณาการผ่านความร่วมมือของภาคีเครือข่ายในการพัฒนาชุมชนท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในบริบทพื้นที่จริง

ภายใต้บริบทที่กล่าวมาการศึกษาการขับเคลื่อนเชิงบูรณาการผ่านความร่วมมือของภาคีเครือข่ายในการพัฒนาชุมชนท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม CBT-SE บนฐานแนวคิดเศรษฐกิจ BCG กรณีศึกษาตำบลเชียงแห อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี โดยนำกรอบคิดด้านการกำกับดูแลแบบมีส่วนร่วมและการบริหารเครือข่ายเป็นฐานในการวิเคราะห์ (Emerson & Nabatchi, 2015; Ansell & Gash, 2008). การศึกษานี้ให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจ 3 มิติหลัก ได้แก่ 1) โครงสร้างและบทบาทของภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการพัฒนา CBT-SE บนฐาน BCG ในพื้นที่ 2) กระบวนการและกลไกการประสานความร่วมมือ การตัดสินใจร่วม การจัดการทรัพยากร และการสร้างนวัตกรรมในการท่องเที่ยวชุมชน และ 3) ปัจจัยเอื้อและอุปสรรคที่มีผลต่อความสำเร็จและความยั่งยืนของการขับเคลื่อนเชิงบูรณาการดังกล่าว การวิเคราะห์เชิงลึกในกรณีศึกษาตำบลเชียงแหจึงไม่เพียงช่วยอธิบายพลวัตเชิงอำนาจและความสัมพันธ์ระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ เท่านั้น แต่ยังสะท้อนบทบาทใหม่ของรัฐและภาคีเครือข่ายในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในยุคเศรษฐกิจ BCG อย่างเป็นรูปธรรม (Thailand Science Research and Innovation, 2023)

แม้งานวิจัยด้าน CBT และ BCG จะมีจำนวนมาก แต่ยังขาดการอธิบายถึงกลไกการขับเคลื่อนเชิงบูรณาการผ่านเครือข่ายหลายภาคส่วนในระดับพื้นที่จริง โดยเฉพาะในรูปแบบ CBT-SE ที่สถานวิสาหกิจเพื่อสังคมกับการท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งการท่องเที่ยวโดยชุมชนงานส่วนใหญ่เน้นผลลัพธ์ทางเศรษฐกิจหรือการมีส่วนร่วม แต่ยังไม่อธิบายโครงสร้างความสัมพันธ์ บทบาทรัฐ-มหาวิทยาลัย-เอกชน-ชุมชน ในฐานะ collaborative governance regime ซึ่งงานวิจัยนี้มีเป้าหมายเพื่อศึกษาการบริหารจัดการเชิงบูรณาการและการกำกับดูแลแบบมีส่วนร่วมในมิติการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนและวิสาหกิจเพื่อสังคม โดยเฉพาะในระดับพื้นที่ที่มีความซับซ้อนของบริบทและข้อจำกัดเชิงทรัพยากร (Emerson & Nabatchi, 2015; Scheyvens, 2011) อันจะนำไปสู่การเสนอรูปแบบหรือองค์ประกอบเชิงแนวคิดของกลไกการขับเคลื่อนเชิงบูรณาการผ่านความร่วมมือของภาคีเครือข่ายที่เหมาะสมกับบริบทชุมชนไทย ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้ได้กับชุมชนท่องเที่ยวอื่นที่กำลังพัฒนา CBT-SE บนฐาน BCG (สุพจน์ พิษณุกุล, 2563; ทิพย์วดี นามสกุล, 2565) ในเชิงนโยบายและภาคปฏิบัติที่พบสามารถใช้เป็นข้อมูลประกอบการออกแบบมาตรการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การพัฒนาโครงการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน การจัดตั้งกลไกความร่วมมือระยะยาว และการกำหนดแนวทางกำกับดูแลที่ส่งเสริมทั้งประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และความเป็นธรรมในกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อบูรณาการความร่วมมือภาคีเครือข่ายเพื่อการพัฒนาชุมชนท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม CBT-SE บนฐาน BCG กรณีศึกษาตำบลเชียงแห อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี

การทบทวนวรรณกรรม

1. แนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชนและ CBT-SE เป็นฐานสำคัญของงานวิจัย โดย CBT เน้นให้ชุมชนเป็นเจ้าของทรัพยากร กำหนดทิศทางการพัฒนา และมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน พร้อมทั้งกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม ขณะที่ CBT-SE ขยายแนวคิดดังกล่าวไปสู่มิติวิสาหกิจเพื่อสังคม โดย

ผสานการท่องเที่ยวเข้ากับกลไกธุรกิจที่มุ่งทั้งกำไรและผลลัพธ์ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม แนวคิดนี้เน้นความสำคัญของการบริหารจัดการรายได้ การแบ่งปันผลประโยชน์ และธรรมาภิบาลที่โปร่งใส เพื่อไม่ให้เกิดการดำเนินธุรกิจส่งผลกระทบต่อชุมชน งานวิจัยจึงนำ CBT-SE มาอธิบายการพัฒนาชุมชนท่องเที่ยวไปสู่องค์กรธุรกิจเพื่อสังคม ผ่านการสร้างมูลค่าเพิ่ม เช่น การแปรรูปผลิตภัณฑ์ การพัฒนาห่วงโซ่มูลค่า การยกระดับมาตรฐาน และการเตรียมความพร้อมสู่การเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคมอย่างยั่งยืน

2. ทฤษฎี triple bottom line เป็นกรอบสำคัญที่ใช้กำหนดทิศทางการดำเนินงานของเศรษฐกิจ BCG โดยเน้นการประเมินความสำเร็จของนโยบายหรือโครงการผ่าน 3 มิติหลัก หรือ 3P ได้แก่ People, Planet และ Profit ซึ่งเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ มิติ People ให้ความสำคัญกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย โดยคำนึงถึงสิทธิความเป็นธรรม ความปลอดภัย และคุณภาพชีวิตของมนุษย์ มิติ Planet มุ่งเน้นผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยส่งเสริมการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า ลดของเสีย ใช้พลังงานสะอาด และรักษาระบบนิเวศ ไม่ให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจทำลายธรรมชาติ ขณะที่มิติ Profit ครอบคลุมผลตอบแทนทางเศรษฐกิจควบคู่กับความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม แนวคิดนี้จึงช่วยขยายมุมมองจากการเน้นกำไรเพียงอย่างเดียว ไปสู่การสร้างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนในระยะยาวอย่างแท้จริง

3. แนวคิดการบริหารเครือข่ายและการจัดการปกครองแบบร่วมมือ เป็นการต่อยอดการมีส่วนร่วมไปสู่ระดับโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับภาคส่วนอื่น โดยมองว่าปัญหาสาธารณะและการพัฒนาใหม่ๆ ไม่สามารถแก้ได้ด้วยองค์กรรัฐเพียงหน่วยเดียว แต่ต้องอาศัยความร่วมมือของหลายหน่วยงานและหลายภาคส่วนที่มีทรัพยากรและอำนาจแตกต่างกัน เข้ามาร่วมกันกำหนดเป้าหมาย ร่วมออกแบบกติกา และร่วมตัดสินใจในกระบวนการนโยบายอย่างต่อเนื่อง บนฐานความไว้วางใจ การสื่อสารแบบเผชิญหน้า และผลประโยชน์ร่วม (Ansell และ Gash, 2008) ในขณะที่ network governance มองโครงสร้างการดำเนินนโยบายเป็นเครือข่ายของตัวแสดงที่เชื่อมโยงกันด้วยความพึ่งพาซึ่งกันและกันมากกว่าความสัมพันธ์แบบสายบังคับบัญชาตรง โดยรัฐเปลี่ยนบทบาทจากผู้สั่งการไปเป็นผู้เอื้ออำนวยและผู้จัดการเครือข่ายทำหน้าที่ประสานเชื่อมทรัพยากร สร้างเวที และกำกับให้เครือข่ายทำงานสอดคล้องกับหลักธรรมาภิบาล (Emerson และ Nabatchi, 2015)

จากการทบทวนวรรณกรรมสามารถสังเคราะห์มิติการวิเคราะห์ 4 ด้าน ได้แก่ (1) ชุมชน ซึ่งเป็นฐานสำคัญจากทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น (2) โครงสร้างเครือข่าย ที่เชื่อมโยงภาคที่เกี่ยวข้อง เช่น ชุมชน องค์กรปกครองท้องถิ่น ภาครัฐ เอกชนและวิชาการ (3) กลไกการกำกับดูแลแบบร่วมมือโดยอาศัยแนวคิด collaborative governance และ network governance เพื่อขับเคลื่อนร่วมกัน และ (4) ผลลัพธ์ตามกรอบ triple bottom line ที่ครอบคลุมมิติ people, planet และ profit ซึ่งสอดคล้องกับหลัก BCG ทั้งนี้ ในงานวิจัยครั้งนี้ได้นำกรอบมิติดังกล่าวไปประยุกต์ใช้เป็นโครงสร้างในการออกแบบระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) โดยใช้เป็นเกณฑ์ในการเก็บข้อมูลผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และเวทีปฏิบัติการ รวมทั้งเป็นกรอบในการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีเชิงเนื้อหาและเชิงประเด็น เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติจริงในกรณีศึกษาตำบลเชียงแหว ส่งผลให้ผลการวิจัยมีความเชื่อมโยงกับวรรณกรรมอ้างอิงอย่างเป็นระบบ มีความน่าเชื่อถือสูงผ่านการตรวจสอบด้วยเทคนิคสามเส้า (triangulation) และสามารถเสนอโมเดลกลไกการขับเคลื่อนที่นำไปประยุกต์ใช้ได้จริง

กรอบแนวคิดการวิจัย



แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการดำเนินงานวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพควบคู่กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR)

3.1 กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ในการวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วยผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลักที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาท่องเที่ยวเชิงนวัตกรรม โดยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง (purposive sampling) โดยพิจารณาจากบทบาทโดยตรงในการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวชุมชนและการมีส่วนร่วมในเครือข่ายความร่วมมือ ได้แก่ 1) ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการชุมชน/กลุ่มท่องเที่ยวโดยชุมชน 2) ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง 3) ผู้แทนภาคเอกชน/ผู้ประกอบการด้านการท่องเที่ยวหรือธุรกิจเพื่อสังคมในพื้นที่ 4) ผู้แทนสถาบันการศึกษา/หน่วยงานสนับสนุนทางวิชาการ 5) ตัวแทนภาคประชาสังคมและกลุ่มอาสาสมัครที่ทำงานด้านการพัฒนาในพื้นที่ จำนวน 30 คน โดยใช้การสุ่มแบบลูกโซ่ (snowball sampling) เพื่อให้ได้ผู้ให้ข้อมูลที่มีประสบการณ์หลากหลายและลึกซึ้งในประเด็นที่ศึกษา (Patton, 2015) และหลักการอิ่มตัวของข้อมูล (data saturation) คือเมื่อข้อมูลที่ได้เริ่มซ้ำและไม่เกิดประเด็นใหม่เพิ่มเติมจึงยุติการเก็บข้อมูล

3.2 เครื่องมือการวิจัย การสร้างเครื่องมือวิจัยในงานวิจัยนี้เริ่มจากการออกแบบเครื่องมือเก็บข้อมูลหลัก ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึกกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interview) คำถามสนทนากลุ่ม (focus group guide) แบบบันทึกการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation form) และคู่มือเวทีปฏิบัติการ (workshop agenda) โดยกำหนดคำถามและเกณฑ์ตามกรอบทฤษฎี 4 มิติจากการทบทวนวรรณกรรม จากนั้นดำเนินการ tryout กับกลุ่มตัวอย่างนำร่อง 5-10 คน เพื่อตรวจสอบความตรงตามเนื้อหา (content validity) โดยปรับแก้คำถามให้ชัดเจนกระชับและครอบคลุมประเด็น ปรับโครงสร้างให้เหมาะสมกับผู้ตอบ และทดสอบระยะเวลา จากนั้นนำเครื่องมือที่ผ่านการปรับปรุงไปใช้ในการเก็บข้อมูลจริง สร้างความน่าเชื่อถือให้กับกระบวนการวิจัย

3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบข้อมูลเชิงคุณภาพในงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เริ่มจากการบันทึกถอดเทปข้อมูลทั้งหมดจากการสัมภาษณ์เชิงลึก สนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และเวทีปฏิบัติการ จากนั้นนำข้อมูลไปวิเคราะห์ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาและวิเคราะห์เชิงประเด็น ตามกรอบทฤษฎี 4 มิติ เพื่อให้ได้ความหมายที่สอดคล้องกัน ด้านจริยธรรมการวิจัยได้ปฏิบัติตามหลักการให้ความยินยอมโดยสมัครใจ (informed consent) รักษาความลับของผู้ให้ข้อมูล และให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีส่วนร่วมตรวจสอบข้อมูลเบื้องต้น ส่งผลให้เกิดความน่าเชื่อถือผ่านเทคนิคสามเส้า (triangulation) ทั้งระหว่างแหล่งข้อมูล วิธีการเก็บข้อมูล และนักวิจัย ซึ่งเป็นหลักจริยธรรมสำคัญของ PAR ที่ส่งเสริมความโปร่งใส ความยุติธรรม และการมีส่วนร่วมของชุมชนในการยืนยันความถูกต้องของผลการวิจัย ผ่านการจัดเวทีสะท้อนผล (reflection) เพื่อเรียนรู้ร่วมกันและปรับแผนในรอบถัดไป ซึ่งในทุกขั้นตอนนักวิจัยมีบทบาทเป็นทั้งผู้อำนวยความสะดวก (facilitator) และผู้สังเกตการณ์ โดยส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการตัดสินใจร่วมกันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการสังเกตภาคสนาม จะถูกถอดความ (transcription) และตรวจสอบความถูกต้อง จากนั้นจึงนำมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis) และการวิเคราะห์เชิงประเด็น (thematic analysis) ตามขั้นตอน ได้แก่ การอ่านทบทวนข้อมูลอย่างต่อเนื่อง การเข้ารหัสข้อมูล (coding) การจัดกลุ่มรหัสเป็นหมวดหมู่ และการสังเคราะห์เป็น

ประเด็นหลักที่สะท้อนรูปแบบการขับเคลื่อนเชิงบูรณาการ บทบาทของภาคีเครือข่าย ปัจจัยเอื้อ และอุปสรรค โดยเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือของข้อมูล มีการใช้เทคนิคการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) ทั้ง ด้านแหล่งข้อมูล วิธีการเก็บข้อมูล และผู้วิจัย รวมถึงการตรวจสอบความสอดคล้องของข้อค้นพบกับผู้ให้ข้อมูล (member checking) ผลการวิเคราะห์จะถูกนำเสนอในลักษณะเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่องการขับเคลื่อนเชิงบูรณาการผ่านความร่วมมือของภาคีเครือข่ายในการพัฒนาชุมชน ท้องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม CBT-SE บนฐานแนวคิดเศรษฐกิจ BCG กรณีศึกษาตำบลเชียงแหว อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ผ่านกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) พบว่า

1. บริบทการพัฒนาการท่องเที่ยว จากการลงพื้นที่ สังเกต และสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่าชุมชนมีทุน การพัฒนาที่เข้มแข็งจากทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะหนองหานกุมภวาปี ซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำระดับนานาชาติ ทำหน้าที่เป็นทั้งแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร การอุปโภคบริโภค และแหล่งท่องเที่ยวสำคัญในภาพลักษณ์ “ทะเลบัวแดง” ที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวจำนวนมากในช่วงเดือนพฤศจิกายนถึง มีนาคมของทุกปี การบริหารจัดการพื้นที่เป็นการบูรณาการร่วมกันของหลายหน่วยงาน เช่น กรมเจ้าท่า กรมชลประทาน และเขตห้ามล่า ส่งผลให้จำนวนนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น สร้างรายได้และการจ้างงานให้ชุมชน แต่ในขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดแรงกดดันต่อระบบนิเวศ หากขาดการวางแผนอย่างเป็นระบบอาจกระทบต่อความยั่งยืนในระยะยาว การท่องเที่ยวในตำบลเชียงแหวมิใช่ตลาดตำบลเชียงแหวเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อน โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรมและความเชื่อเป็นจุดเด่น เช่น ตำนานผาแดงนางไอ่ ความเชื่อเกี่ยวกับพญายม และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับหนองหาน อาทิ การขอขมา การไม่ทิ้งสิ่งปฏิกูลลงแหล่งน้ำ และบุญบั้งไฟ ซึ่งสะท้อนการใช้เรื่องเล่าและความเชื่อในการสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ทรัพยากร สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น หอพระยาขอม ศาลเจ้าปู่ผาแดง และดอนแม่มาย ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางจิตวิญญาณของชุมชน โดยมีเครือข่ายหน่วยงานภาครัฐ และสถาบันการศึกษา โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยราชภัฏภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร่วมออกแบบกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับวิถีชีวิต ในด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น ชุมชนมีความโดดเด่นในการทำน้ำตาลโตนดและการใช้ประโยชน์จากบัวแดง ทั้งในรูปแบบเครื่องดื่ม ชาชง และผลิตภัณฑ์ต้นแบบอื่น ๆ ผ่านการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชน โดยมีสำนักงานพัฒนาชุมชนสนับสนุนด้านการผลิตและการตลาด สะท้อนการนำทุนทางชีวภาพและวัฒนธรรมมาสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจและอัตลักษณ์สินค้า โดยสรุป การพัฒนาการท่องเที่ยวของตำบลเชียงแหวเป็นการผสมผสานทุนทางธรรมชาติ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาไปสู่การออกแบบประสบการณ์ท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์ สอดคล้องกับแนวคิดการท่องเที่ยวโดยชุมชนและเศรษฐกิจ BCG ซึ่งสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจควบคู่กับความจำเป็นในการรักษาสมดุลด้านสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมเพื่อความยั่งยืนในระยะยาว

2. บทบาทและความสัมพันธ์ของภาคีเครือข่าย จากเวทีเชิงปฏิบัติการ การลงพื้นที่และการสังเกต พบว่าการขับเคลื่อน CBT-SE บนฐาน BCG ในตำบลเชียงแหวเกิดจากการรวมตัวของภาคส่วนต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ทั้งหน่วยงานภาครัฐ (เช่น เทศบาลตำบลเชียงแหว สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด สำนักงานพัฒนาชุมชน สำนักงานวัฒนธรรม เขตห้ามล่า หน่วยงานอุตสาหกรรม) ภาคเอกชนและเครือข่ายธุรกิจท่องเที่ยว (สมาคมไทยธุรกิจท่องเที่ยว สมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวจังหวัด ผู้ประกอบการ Good Boy และเครือข่าย) กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มโฮมสเตย์ และชาวบ้านในพื้นที่ รวมถึงนักท่องเที่ยวที่เข้าร่วมกิจกรรมการ

ห้องเที่ยวเชิงเรียนรู้ เครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏและเครือข่ายนักวิจัยทำหน้าที่เป็นตัวเร่ง (facilitator / knowledge broker) ในการเชื่อมโยงองค์ความรู้ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ห้องปฏิบัติการมาตรฐาน (เช่น วว.) กับชุมชนและกลุ่มวิสาหกิจเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์และมาตรฐานการท่องเที่ยว ความสัมพันธ์ของภาคีมีลักษณะเป็นเครือข่ายแนวนอนและแนวตั้งผสมกัน โดยระดับชุมชนเป็นฐานของการตัดสินใจและร่วมออกแบบ ขณะที่หน่วยงานภายนอกทำหน้าที่สนับสนุนด้านทรัพยากร ข้อมูล นโยบายและช่องทางการตลาด การมีอยู่ของกลไก RDI Manager จากเครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏหลายแห่งยังช่วยเสริมบทบาทของภาควิชาการในการเข้าใจพื้นที่จริง

3. กลไกการประสานงาน จากการดำเนินการวิจัย การประชุมเชิงปฏิบัติการ การสนทนากลุ่มกับผู้มีส่วนได้เสียที่ดำเนินการมาตั้งแต่การประชุมค้นหาและกำหนดอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนผ่านเวทีสาธารณะ การประชุมผู้นำชุมชนและประชาชน การร่วมกันเลือกทุนเด่นของพื้นที่ เช่น ทะเลบัวแดง ตำนานผาแดงนางไอ่ น้ำตาลโตนด และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นฐานของการออกแบบผลิตภัณฑ์และประสบการณ์การท่องเที่ยว ส่วนในด้านผลิตภัณฑ์มีการพัฒนาข้าวแดงและเซรามิก/โหนดอร์จากข้าวแดงบนฐานงานวิจัยด้านสารสกัด สารสำคัญทางชีวภาพ และการยกระดับบรรจุภัณฑ์และกระบวนการผลิตตามมาตรฐาน ออย. ผ่านความร่วมมือระหว่างชุมชน มหาวิทยาลัยและสถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.) กลไกการเรียนรู้และพัฒนาผู้ประกอบการเชิงนวัตกรรมใช้แนวคิดการสร้างวิสัยทัศน์ร่วม (guiding ideas) การสร้างโครงสร้างพื้นฐานการเรียนรู้ (โรงอบพลังงานแสงอาทิตย์ โรงเรือนผลิต ห้องแล็บชุมชน แอปพลิเคชันท่องเที่ยว) และโครงการร่วมกับภาคีเครือข่าย (collaborative projects) เพื่อยกระดับทั้งปัจจัยภายใน (ทักษะ ความรู้ วิสัยทัศน์เชิงตลาดของผู้ประกอบการ) และปัจจัยภายนอก (เทคโนโลยี มาตรฐานตลาด การเชื่อมโยงเครือข่ายธุรกิจ) นอกจากนี้กลไกการพัฒนามาตรฐานการท่องเที่ยวโดยชุมชน (CBT-Thailand) โดยใช้แนวทาง Design Thinking 5 ขั้น (ร่วมเข้าใจ ร่วมค้นหา ร่วมคิด ร่วมออกแบบ ร่วมทดลอง) ทำให้วิสาหกิจชุมชนโฮมสเตย์อนุรักษ์บ้านเชียงแห้วผ่านการรับรองมาตรฐานระดับดีเยี่ยม และเตรียมความพร้อมสู่ CBT-SE ต่อไป

4. ปัญหาและอุปสรรค จากการลงพื้นที่วิจัย การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการประชุมเชิงปฏิบัติการพบว่าในการดำเนินงานมีข้อจำกัดที่ส่งผลกระทบต่อความยั่งยืนของการขับเคลื่อนเชิงบูรณาการ โดยเฉพาะด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม หนองหานกุ่มกว้าปีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่เปลี่ยนไปตามธรรมชาติและโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ เช่น โครงการบริหารจัดการน้ำหรือเหมืองแร่ ที่มีศักยภาพจะกระทบต่อระบบนิเวศและวิถีชีวิตของชุมชน ขาดการวางแผนเชิงบูรณาการและการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างเพียงพอ ในมิติด้านผลิตภัณฑ์และมาตรฐาน พบว่าการตรวจวิเคราะห์ผลิตภัณฑ์ข้าวแดงตามเกณฑ์ ออย. พบปัญหาความชื้นและการปนเปื้อนโคลิฟอร์มเกินมาตรฐานในช่วงแรก ซึ่งเกิดจากการขาดความรู้ความเข้าใจของผู้ประกอบการชุมชน ทำให้นักวิจัยจำเป็นต้องปรับกระบวนการผลิตให้กับผู้ประกอบการใหม่ ตัดขั้นตอนการคั่ว ปรับวิธีการทำให้แห้งและเพิ่มมาตรการสุขอนามัยในการผลิต นอกจากนี้มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ด้านเวชสำอางจากสารสกัดข้าวแดง ซึ่งแม้มีศักยภาพด้านสารสำคัญและฤทธิ์ด้านอนุมูลอิสระสูง แต่มีข้อจำกัดด้านต้นทุน มาตรฐานเครื่องสำอางและความสามารถของชุมชนในการดูแลมาตรฐานอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจำเป็นต้องทำ OEM กับโรงงานผลิตที่ได้มาตรฐาน ส่วนด้านศักยภาพคนและองค์กร ปัญหาที่ปรากฏได้แก่ ความไม่ต่อเนื่องของการมีส่วนร่วมในบางกลุ่มสมาชิก การพึ่งพาบุคคลแกนนำหรือผู้เชี่ยวชาญภายนอกสูง ความรู้ด้านเทคโนโลยีและการตลาดดิจิทัลที่ยังจำกัดในกลุ่มผู้ประกอบการบางส่วน และข้อจำกัด

ด้านเวลาและภาระหน้าที่อื่นของชาวบ้าน ซึ่งกระทบต่อการเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาอย่างสม่ำเสมอ และในมิติความสัมพันธ์เครือข่าย แม้จะมีการเชื่อมโยงหลายระดับแต่ความคาดหวังที่แตกต่างระหว่างภาคี อาจสร้างความตึงเครียดหากไร้กลไกสื่อสารและการเจรจาต่อรองที่ดี อีกทั้งปัญหาในระดับนโยบาย การผลักดัน CBT-SE บนฐาน BCG ยังต้องอาศัยความชัดเจนของกรอบนโยบาย การสนับสนุนด้านงบประมาณระยะยาวและความสอดคล้องประสานระหว่างหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง

5. ข้อเสนอเพื่อการพัฒนา จากการประชุมเชิงปฏิบัติการ การสนทนากลุ่มและการสัมภาษณ์เชิงลึกสามารถสังเคราะห์แนวทางการพัฒนาได้ 3 แนวทางหลัก คือ 1) การเสริมความเข้มแข็งฐานทุนชุมชนควบคู่กับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน โดยพัฒนากิตติภาพชุมชนและมาตรการควบคุมผลกระทบจากการท่องเที่ยวต่อหนองหาน พัฒนากิจกรรมท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับความสามารถรองรับของระบบนิเวศและเชื่อมโยงตำนานผีปอบา และพิธีกรรมกับการสร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ทั้งในหมู่ชาวบ้านและนักท่องเที่ยว 2) การพัฒนากลไกเครือข่ายและโครงสร้างสถาบันเพื่อรองรับการเป็น CBT-SE อย่างเต็มรูปแบบ โดยส่งเสริมการจัดตั้ง/พัฒนากลไกกลางในชุมชนที่มีตัวแทนจากกลุ่มวิสาหกิจ ผู้นำชุมชน หน่วยงานท้องถิ่น และภาคีภายนอก ทำหน้าที่วางแผนร่วม ประสานงาน และจัดการผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม รวมทั้งสร้างข้อตกลงความร่วมมืออย่างเป็นลายลักษณ์อักษรระหว่างชุมชนกับเครือข่ายเอกชนและหน่วยงานรัฐในประเด็นการตลาด การใช้ทรัพยากร และการแบ่งปันผลประโยชน์ 3) ส่งเสริมการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพผู้ประกอบการและนักจัดการงานวิจัยในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง โดยต่อยอดบทบาทของ RDI Manager และมหาวิทยาลัยราชภัฏให้ทำงานเชื่อมระหว่างโจทย์จริงของชุมชนกับเครื่องมือวิจัย นวัตกรรม เทคโนโลยี และมาตรฐานของหน่วยงานระดับชาติ เช่น วว. และหน่วยงานด้าน BCG. ควรพัฒนาหลักสูตรและเวทีการเรียนรู้ที่ผสมผสานการฝึกปฏิบัติจริงในด้านการผลิต การควบคุมคุณภาพ การตลาดดิจิทัล การจัดประสบการณ์ท่องเที่ยว และการบริหารจัดการเครือข่าย พร้อมทั้งสร้างระบบติดตามและถอดบทเรียนอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งการพัฒนาเช่นนี้จะช่วยให้ชุมชนตำบลเชียงแห้วสามารถยับยั้งจากการเป็นชุมชนท่องเที่ยวที่มีศักยภาพไปสู่การเป็นชุมชนท่องเที่ยวเชิงนวัตกรรมในรูปแบบ CBT-SE บนฐานเศรษฐกิจ BCG ที่มีทั้งความเข้มแข็งภายใน และเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอกได้อย่างสมดุลในระยะยาว

อภิปรายผล

การขับเคลื่อนชุมชนท่องเที่ยวเชิงนวัตกรรม CBT-SE บนฐานเศรษฐกิจ BCG ในตำบลเชียงแห้ว เป็นการวิจัยที่ไม่ใช่เพียงมีเป้าหมายในการเพิ่มผลิตภัณธ์และรายได้ แต่เป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางธรรมชาติ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา กับกลไกการบริหารจัดการเครือข่ายและการสร้างนวัตกรรมในกรอบแนวคิดร่วมสมัย โดยใช้แนวคิดการพัฒนาแบบใช้ฐานทรัพยากรและอัตลักษณ์ชุมชน ที่มองว่าทุนท้องถิ่นทั้งธรรมชาติและวัฒนธรรมเป็นแกนกลางของการออกแบบสินค้าและบริการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับกรอบ CBT ที่เน้นการใช้ทุนของชุมชนเป็นฐานสร้างรายได้และเสริมอำนาจชุมชน (Scheyvens, 2011; UNDP, 2021) ซึ่งบริบทของตำบลเชียงแห้วที่ใช้หนองหาน ทะเลบัวแดง ตำนานผาแดง - นางไอ่ น้ำตาลโตนด และภูมิปัญญาการแปรรูปบัวแดงเป็นฐานของการพัฒนาผลิตภัณธ์และกิจกรรมท่องเที่ยว ชี้ให้เห็นว่าการสร้างมูลค่าตามแนวคิด BCG ไม่ได้จำกัดอยู่กับการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่รวมถึงการเพิ่มคุณค่าทางสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมตามแนวคิด triple bottom line ของ Elkington (1997) ที่มองความยั่งยืนผ่านมิติ people-planet-profit ขณะเดียวกันก็สอดคล้องกับกรอบเศรษฐกิจ BCG ของประเทศไทยที่เน้นการใช้

ทรัพยากรชีวภาพอย่างรู้คุณค่า การหมุนเวียนทรัพยากร และการเติบโตสีเขียวในภาคการท่องเที่ยว (สำนักงานนโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ, 2566; Thailand Science Research and Innovation, 2023)

ผลการยกระดับผลิตภัณฑ์จากบัวแดง เช่น ชาบัวแดง เซรัมและโทนเนอร์ผสมสารสกัดบัวแดง แสดงให้เห็นการนำแนวคิด BCG และ triple bottom line มาประยุกต์ใช้จริง โดยการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่อิงกับวัตถุดิบท้องถิ่น การวิจัยสารสำคัญ สารฟีนอลิก สารฟลาโวนอยด์และฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระ (Phenolic compounds, flavonoids, and antioxidant activity) ร่วมกับมาตรฐานความปลอดภัยของ อย. เพื่อให้สินค้าขายได้จริงในตลาดคุณภาพ ขณะเดียวกันยังคงเป็นการเพิ่มมูลค่าจากทรัพยากรบัวแดงที่เคยเป็นเพียงองค์ประกอบของภูมิทัศน์ท่องเที่ยว โดยพบว่าในช่วงแรกผลิตภัณฑ์ชาบัวแดงยังไม่ผ่านเกณฑ์ด้านความชื้นและโคลิฟอร์ม แล้วจึงต้องปรับกระบวนการผลิตใหม่ด้วยโรงอบพลังงานแสงอาทิตย์และการบรรจุขวดแก้วขณะร้อน สะท้อนให้เห็นว่าการเดินไปสู่ BCG tourism ไม่สามารถอาศัยองค์ประกอบด้านวัฒนธรรมอย่างเดียว แต่ต้องเชื่อมกับมาตรฐานวิทยาศาสตร์และกฎระเบียบของรัฐในเชิงสถาบันควบคู่กัน (Elkington, 1997; Thailand Science Research and Innovation, 2023) ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับงานของสิรินาฏ เทียนทอง (2564) ที่พบว่าการลงทุนด้านนวัตกรรมของผู้ประกอบการเครื่องสำอางต้องยึดทั้งความสมบูรณ์ของนวัตกรรม แนวโน้มตลาด และความน่าเชื่อถือของมาตรฐาน เพื่อสร้างความได้เปรียบในการแข่งขันในตลาดที่มีการแข่งขันสูง

และเมื่อพิจารณาในมิติการบริหารเครือข่ายและการกำกับดูแลแบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัยยืนยันกรอบการบริหารแบบร่วมมือกันและการบริหารแบบเครือข่ายอย่างชัดเจน โดยที่หน่วยงานรัฐท้องถิ่น หน่วยงานระดับจังหวัด ภาคเอกชน เครือข่ายธุรกิจท่องเที่ยว สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.) เครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏ และชุมชนท้องถิ่น เข้ามาร่วมกันกำหนดเป้าหมาย ร่วมวางแผน และดำเนินการในโครงการตั้งแต่การระบุอัตลักษณ์ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ การทดสอบมาตรฐาน ไปจนถึงการตลาดจำหน่ายผ่าน Good Boy และเครือข่ายสปา คลินิกความงามในและต่างประเทศ สะท้อนคุณลักษณะของการบริหารแบบร่วมมือกันที่ Ansell และ Gash (2008) และ Emerson และ Nabatchi (2015) กล่าวถึง ได้แก่ การริเริ่มจากปัญหาร่วม การพึ่งพาซึ่งกันและกัน การสื่อสารแบบเผชิญหน้าอย่างต่อเนื่อง และการสร้างฐานของการตัดสินใจร่วมที่ภาคีหรือคู่ความร่วมมือค่อยๆ ต้องสร้างคือความไว้วางใจ พร้อมทั้งมีความผูกมัดที่จะร่วมมือกันอย่างต่อเนื่อง ไม่ถอนตัวกลางคัน หรือเปลี่ยนใจไปตามผลประโยชน์ระยะสั้น แต่ยึดเป้าหมายร่วมเป็นหลัก และพัฒนาไปสู่ความเข้าใจร่วมกัน คือการมองเห็นบริบท ความจำเป็น ข้อจำกัด และความคาดหวังของกันและกันจนสามารถสื่อสาร ตัดสินใจและแก้ปัญหาร่วมกันได้อย่างสันติ ลดความขัดแย้ง และเพิ่มโอกาสให้เครือข่ายสามารถขับเคลื่อนงานที่ซับซ้อนได้อย่างยั่งยืน ความสัมพันธ์เช่นนี้ยังสอดคล้องกับงานในภาคการท่องเที่ยวที่ชี้ว่า การบริหารแบบร่วมมือกันเป็นกลไกหลักในการทำให้ชุมชนสามารถใช้การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ โดยเฉพาะในบริบทที่ทรัพยากรเป็นของส่วนรวมและมีความเปราะบางสูง (Scheyvens, 2011; UNDP, 2021)

ในระดับกระบวนการวิจัยและการเรียนรู้ ผลการวิจัยที่ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) สนับสนุนแนวคิดของ Greenwood และ Levin (2007) ที่มองว่า PAR เป็นทั้งแนวคิดทางประชาธิปไตยและวิธีวิจัย ที่เปิดพื้นที่ให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกำหนดโจทย์ ร่วมออกแบบปฏิบัติการ และร่วมสะท้อนผลเพื่อเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระดับพื้นที่ การดำเนินการ

วิจัยในตำบลเชียงแห่วนเวที่สนทนากลุ่ม เวทีค้นหาอัตลักษณ์ เวทีพัฒนาผลิตภัณฑ์ เวทีฝึกอบรมผู้ประกอบการ และเวทีประเมิน CBT–Thailand และเตรียม CBT–SE ซึ่งให้เห็นการใช้วงจร plan–act–observe–reflect ที่ทำให้ชุมชนไม่เพียงเป็นผู้ให้ข้อมูลแต่เป็นผู้ร่วมวิจัย ที่มีส่วนในการปรับกระบวนการผลิตชาบัวแดง ยกระดับมาตรฐานผลิตภัณฑ์ และออกแบบเส้นทางท่องเที่ยวที่ผูกกับทุนวัฒนธรรมของตนเอง (Greenwood & Levin, 2007) ส่วนการพัฒนา RDI Manager จากเครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏตามกรอบ Re-inventing Area and Community Development Research ยังสะท้อนแนวคิด naturalistic inquiry และ stakeholder-oriented research ของ Lincoln และ Guba (1985) ที่เน้นการเข้าใจบริบทจริง การใช้หลายแหล่งข้อมูล และการเน้นความน่าเชื่อถือของข้อมูลผ่านการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย สอดคล้องกับงานวิจัยของสุพจน์ พิษณุกุล (2563) และทิพย์วดี นามสกุล (2565) ที่ชี้ว่าความสำเร็จของการท่องเที่ยวโดยชุมชนพึ่งพาภาคีเครือข่ายที่เข้มแข็งและกลไกการจัดการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งกำหนดบทบาทและความรับผิดชอบร่วมกันของชุมชน หน่วยงานรัฐ และภาคเอกชนอย่างชัดเจน ผลการจัดตั้งและพัฒนา CBT–Thailand และการขยายสู่ CBT–SE Business Incubator จากกรณีวิสาหกิจชุมชนแปรรูปผลิตภัณฑ์บัวแดงแสดงให้เห็นเส้นทางจากชุมชนที่มีทุนท่องเที่ยวไปสู่องค์กรชุมชนที่มีโครงสร้างธุรกิจเพื่อสังคม ตามแนวคิดวิสาหกิจเพื่อสังคมในงานของนนทนา ศักดานนท์ (2565) และงานของ Thailand Science Research and Innovation (2023) ที่ชี้ว่าธุรกิจเพื่อสังคมในชุมชนต้องมีทั้งกลไกสร้างกำไรและระบบจัดสรรกำไรกลับสู่การพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยการนำวัตถุดิบบัวแดงจากชุมชนเข้าสู่ห่วงโซ่คุณค่าที่เชื่อมกับ วว. และ Good Boy จนเกิดผลิตภัณฑ์เวชสำอางที่มีตลาดในและต่างประเทศ เป็นตัวอย่างของ social business chain ที่สร้างรายได้ให้ชุมชนต้นน้ำ ขยายสถานะชาวบ้านบางส่วนจากผู้ขายวัตถุดิบสู่ผู้ประกอบการ และยังใช้ส่วนของผลกำไรกลับมาพัฒนาชุมชน

นอกจากนี้ผลการวิจัยยังสนับสนุนแนวคิดการบริหารเชิงบูรณาการ (integrated governance) และการกำกับดูแลแบบมีส่วนร่วม (collaborative governance regimes) อย่างเป็นรูปธรรม อีกทั้งผลการวิจัยยังแสดงให้เห็นว่าหน่วยงานของรัฐไม่ได้ทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ใช้กฎหมายและผู้ออกคำสั่ง แต่ทำหน้าที่เป็นผู้เอื้ออำนวย (facilitator) ที่สนับสนุนให้ชุมชนใช้สิทธิในทรัพยากรของตนเอง พัฒนาวิสาหกิจใหม่ และเชื่อมต่อกับโอกาสทางตลาดในระดับชาติและภูมิภาค (Emerson & Nabatchi, 2015; Ansell & Gash, 2008) การทำงานร่วมของเทศบาลตำบลเชียงแห่วนเว สำนักงานท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัด พัฒนาชุมชน วัฒนธรรม หอการค้า อุตสาหกรรมจังหวัด และเขตห้ามล่า สะท้อนการบูรณาการนโยบายและภารกิจข้ามกรม – ข้ามระดับ เข้ากับโจทย์ท้องถิ่นบนฐานข้อมูลและกระบวนการมีส่วนร่วมที่ชัดเจน แสดงให้เห็นนัยสำคัญเชิงทฤษฎีและเชิงประยุกต์ว่าสามารถบูรณาการเข้าด้วยกันในกรอบการบริหารเครือข่ายเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างเป็นระบบ และช่วยให้การออกแบบกลไกการบริหารจัดการชุมชนท่องเที่ยวเชิงนวัตกรรมใช้เป็นต้นแบบเชิงกระบวนการในการออกแบบนโยบายและโครงการพัฒนาชุมชนท่องเที่ยว CBT–SE บนฐาน BCG ในพื้นที่อื่น ๆ โดยเน้น 4 แกนร่วม ได้แก่ 1) การลงทุนชุมชนเป็นฐานของนวัตกรรม 2) การสร้างกลไกเครือข่ายภาคีที่มีเวทีตัดสินใจร่วม 3) การใช้ PAR เป็นเครื่องมือวิจัยและขับเคลื่อนนโยบายเชิงพื้นที่ และ 4) การเชื่อมต่อกับชุมชนกับห่วงโซ่นวัตกรรม – มาตรฐาน – การตลาดในระดับที่กว้างขึ้น

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและการปฏิบัติ

1.1 เสนอให้หน่วยงานท้องถิ่นและจังหวัดบรรจุการพัฒนา CBT-SE บนฐาน BCG ตำบลเชียงแห่ว ไว้ในแผนพัฒนาท้องถิ่นและแผนท่องเที่ยวจังหวัด พร้อมงบประมาณต่อเนื่องด้านการยกระดับมาตรฐานผลิตภัณฑ์และการจัดการทรัพยากร

1.2 จัดตั้งศูนย์เรียนรู้/ศูนย์บ่มเพาะ CBT-SE หนองหาน-ทะเลบัวแดง ทำหน้าที่เป็นฐานฝึกปฏิบัติด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชน นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ และการตลาดดิจิทัล สำหรับชุมชนและเครือข่ายในภูมิภาค

1.3 พัฒนากลไกความร่วมมือถาวรระหว่างชุมชน หน่วยงานรัฐ สถาบันวิทยาศาสตร์/มหาวิทยาลัย ภาคเอกชน (เช่น วว. และ Good Boy) ในรูป MOU และคณะกรรมการร่วมเพื่อดูแลห่วงโซ่คุณค่า BCG ตั้งแต่วัตถุดิบถึงตลาดอย่างต่อเนื่อง

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

2.1 ศึกษาเปรียบเทียบโมเดล CBT-SE บนฐาน BCG ในพื้นที่ชุมชนท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาโมเดลกลาง และตัวแปรความสำเร็จที่ชัดเจน

2.2 วิจัยเชิงประเมินผลกระทบของ CBT-SE ต่อรายได้ครัวเรือน ความเหลื่อมล้ำ และความยั่งยืนของทรัพยากรหนองหาน โดยใช้ทั้งข้อมูลเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

2.3 ศึกษาบทบาทของแพลตฟอร์มดิจิทัลและโซเชี่ยลมีเดียต่อการขยายตลาดผลิตภัณฑ์ชุมชนและการจัดการความเสี่ยงของชุมชนท่องเที่ยว

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัยครั้งนี้สามารถสร้างแบบจำลองการขับเคลื่อนชุมชนท่องเที่ยวเชิงนวัตกรรม CBT-SE บนฐานเศรษฐกิจ BCG” ที่ผสานทุนชุมชน กระบวนการวิจัย และกลไกเครือข่ายเข้าไว้ด้วยกันอย่างเป็นระบบ จุดเริ่มต้นอยู่ที่การนำทุนชุมชนเชิงแห่วเป็นฐาน ไม่ว่าจะเป็นหนองหานทะเลบัวแดง ตำนานผาแดง - นางไอ่ ความเชื่อเรื่องพญาขอม ภูมิปัญญาน้ำตาลโตนด และการแปรรูปบัวแดง แล้วใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) มาช่วยให้ชุมชน ภาครัฐ เอกชน และมหาวิทยาลัย ร่วมกันแปลงทุนเหล่านี้ให้กลายเป็นผลิตภัณฑ์ท่องเที่ยวและผลิตภัณฑ์ชุมชนที่มีมาตรฐาน ทั้งในด้านคุณภาพ สินค้า ความปลอดภัย และความสอดคล้องกับหลัก BCG จากกระบวนการดังกล่าวเกิดกรอบการพัฒนาผู้ประกอบการเชิงนวัตกรรมชุมชน ที่เน้น 3 แกน คือ การสร้างเป้าหมายร่วม (guiding ideas) การสร้างโครงสร้าง/กลไกการเรียนรู้ และการทำโครงการร่วมกับภาคีเครือข่าย กรอบนี้ทำให้เห็นว่าการอบรมเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ แต่ต้องมีระบบนิเวศของการเรียนรู้และการลงมือทำจริงที่เชื่อมชุมชนเข้ากับหน่วยงาน วิทยาศาสตร์ มาตรฐาน และตลาด ในมิติการท่องเที่ยว งานวิจัยได้สร้างแบบจำลองการยกระดับจาก CBT-Thailand ไปสู่ CBT-SE Business Incubator ที่ไม่ได้มองชุมชนเป็นเพียงผู้ให้บริการท่องเที่ยวแต่เป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม ที่จัดการห่วงโซ่คุณค่าตั้งแต่วัตถุดิบ แปรรูป มาตรฐาน จนถึงตลาด และออกแบบกลไกค้ำจุนห่วงโซ่ชุมชนอย่างเป็นระบบ และที่สำคัญบทบาทใหม่ของรัฐ มหาวิทยาลัย และเอกชนใน BCG Tourism ไม่ใช่เพียงผู้สั่งการ ผู้ทำวิจัยหรือผู้ตลาดแยกส่วน แต่คือผู้ร่วมจัดการเครือข่ายผ่านกระบวนการ PAR และ collaborative governance ที่เปิดพื้นที่ให้ทุกฝ่ายกำหนดทิศทางร่วมกันการพัฒนา RDI Manager

จากเครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏ ทำให้ได้ต้นแบบตัวกลางทางความรู้ที่สามารถเชื่อมโยงพื้นที่เข้ากับทุนวิจัย นวัตกรรม เทคโนโลยี และนโยบายระดับชาติในกรอบ BCG ได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถสรุปได้ว่า:

1. งานวิจัยนี้เสนอ “โมเดลการขับเคลื่อน CBT-SE บนฐาน BCG ผ่าน collaborative governance” ที่ประกอบด้วย
2. ทุนชีวภาพ-วัฒนธรรมเป็นฐาน
3. มหาวิทยาลัย/หน่วยวิทยาศาสตร์เป็น knowledge broker
4. PAR เป็นกลไกสร้างความเป็นเจ้าของร่วม
5. มาตรฐานวิทยาศาสตร์เป็นสะพานเชื่อมชุมชนสู่ตลาดคุณภาพ



แผนภาพที่ 2 องค์ความรู้ใหม่

เอกสารอ้างอิง

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2565). *ศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย*.
การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- ทิพย์วดี นามสกุล. (2565, มกราคม-เมษายน). การบริหารจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. *วารสารรัฐประศาสนศาสตร์ร่วมสมัย*, 10(2), 45-68.
- นันทนา ศักดานนท์. (2565, มกราคม-เมษายน). วิสาหกิจเพื่อสังคมกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน. *วารสารการพัฒนาท้องถิ่น*, 15(1), 25-44.
- ปาริชาติ วลัยเสถียร, และคณะ. (2543). *การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรรณดี สุทธิธารกร. (2557, มกราคม-มิถุนายน). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: แนวคิด หลักการ และการประยุกต์ใช้ในชุมชน. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 33(2), 15-32.

- สำนักงานสภานโยบายการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมแห่งชาติ. (2566). *BCG ในปฏิบัติการ: นวัตกรรมท้องถิ่นและการท่องเที่ยวโดยชุมชน*. กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.
- สุพจน์ พิษณุกุล. (2563, มกราคม-เมษายน). ภาควิชาเครือข่ายและการขับเคลื่อนการท่องเที่ยวชุมชน: บทเรียนจากพื้นที่ภาคเหนือ. *วารสารรัฐประศาสนศาสตร์ไทย*, 18(3), 85–112.
- สิรินาฏ เทียนทอง. (2564, มกราคม-มิถุนายน). การตัดสินใจของผู้ประกอบการเครื่องสำอางในการลงทุนด้านนวัตกรรม. *วารสารนวัตกรรมการธุรกิจและการจัดการ*, 3(1), 45–63.
- Agranoff, R. (2007). *Managing within networks: Adding value to public organizations*. Georgetown University Press.
- Ansell, C., & Gash, A. (2008). Collaborative governance in theory and practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18(4), 543–571. <https://doi.org/10.1093/jopart/mum032>.
- Association of Thai Travel Agents. (2021). *Community-based tourism and partnership development in Thailand*.
- Chambers, R. (1994). Participatory rural appraisal (PRA): Challenges, potentials and paradigm. *World Development*, 22(10), 1437–1454. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(94\)90030-2](https://doi.org/10.1016/0305-750X(94)90030-2)
- Elkington, J. (1997). *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business*. Capstone.
- Emerson, K., & Nabatchi, T. (2015). *Collaborative governance regimes*. Georgetown University Press.
- Greenwood, D. J., & Levin, M. (2007). *Introduction to action research: Social research for social change* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Kemmis, S., & McTaggart, R. (2005). Participatory action research: Communicative action and the public sphere. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed., pp. 559–603). SAGE Publications.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. SAGE Publications.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook* (3rd ed.). SAGE Publications.
- Scheyvens, R. (2011). *Tourism and poverty*. Routledge.
- Thailand Science Research and Innovation. (2023). *BCG in action: Local innovation and community-based tourism*. <https://www.tsri.or.th>.
- United Nations Development Programme. (2021). *Tourism and sustainable development in Asia-Pacific*. <https://www.undp.org>.